

LAKOTÁR KATALIN

Tizenévesek kognitív országképei szomszédainkról az egyes régiókban

A kognitív térképek a világ megismerésének, abban való tájékozódásnak tudati eszközei. Az objektív földrajzi tér egyéni értelmezése, birtokba vétele a mentális tér. Tudati rögzítése, leképeződése számos egyéni elemet hordozó kognitív térkép (TOLMAN, E. C. 1948). A kognitív térképek tartalmi elemeit jelölő szavak rögzítik tudatunkban az egyes országokat, s azokkal a külvilág számára megjeleníthetők a tudati képek.

A kognitív térképezés alapvetően modellalkotás, azaz tudatunkban egyfajta sémát alkotunk térbeli környezetünkről. A kognitív térképezés (DOWNS, R., STEA, D. 1973, 1977) egy aktív, több szakaszon átmenő folyamat: tér észlelése szelektált információk felvételén keresztül; befogadott információk belső tájékozódási rendszerré alakítása; szimbolizáció, környezeti információkhoz szubjektív tartalom, egyéni jelentés kapcsolódik; identifikáció, a térbeli elemek szubjektív jelentésének érzelmi úton történő feldolgozása. A felvázolt folyamat során egyre jobban elszemélyesedik a tér, fokozatosan felépítjük a kognitív térképet, újrateremtjük fejünkben a térbeli világot.

A kognitív térképek folyamatosan alakulnak, változnak, ahogy az objektív térről változnak az egyén tapasztalatai, információi, a világhoz való viszonyulása. Az aktívan működő, kölcsönhatásokon alapuló modellalkotáshoz az információk többféle forrásból származhatnak: a térbeli világ saját megtapasztalása, iskolában szerzett ismeretek, önműveléssel szerettek, tömegkommunikáció nyújtotta információk, más emberek tapasztalatai (ARONSON, A. 1994, MÉSZÁROS R., 2001). A térbeli környezet saját megtapasztalásával realisabb, valósabb képet kapunk, mint a közvetett információk által (NEISSER, U. 1984), s ez tükröződik a kognitív térképeken is. Az információk mennyisége, legyen az túlkínálat vagy hiány, szintén hatással van a kognitív térképekre, mindkét esetben torz kép születhet. Mi tehát a lényeges szempont? A tapasztalatok azt mutatják, hogy az információk forrásánál, mennyiségénél sokkal fontosabb, hogy milyen szempontok szerint szelektáljuk azokat. A szelekció szoros kapcsolatban van az egyén szociális-kulturális világával is. Ugyanazt a térbeli környezetet egy más kultúrkörből származó egyén, vagy egy más szociális helyzetben levő eltérő módon érzékeli, észleli, s alakítja át belső képpé. Az észlelés-szelektálás elválaszthatatlan az egyén motivációjától, a mindenkori szituációtól, amely elnyomja az egyéb környezeti ingereket, a cselekvés szempontjából fontosak felvételére korlátozódik (CSÉFALVAY Z. 1990). A szelekció során megsűrjünk az ingereket, információkat, ez azonban nem negatív jelenség, mivel a kognitív térképezés elsődleges célja a térbeli tájékozódás elősegítése, s nem a tér objektív tükrözése.

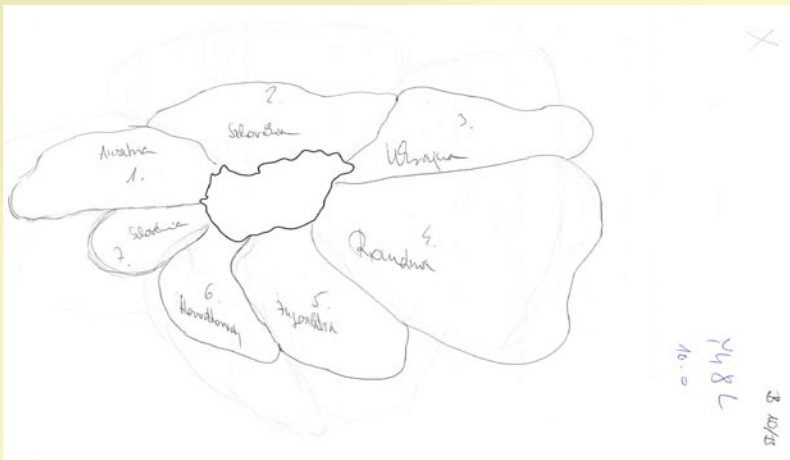
A kognitív (TOLMAN, E. C. 1948) és a mentális térkép (LYNCH, K. 1960) gyakran szinonimaként jelenik meg, előfordul jelentésbeli megkülönböztetése is. TINER Tibor (1996) szerint a kognitív térkép az emberi tudatban a térbeli valóság gondolati leképeződése, a mentális térkép a tudati tartalom térképi ábrázolása. A mentális térkép is tartalmi elem, melyet rajzolással, míg a kognitív kép többi elemét általában kérdőív vagy interjú segítségével ismerhetünk meg.

A 14-16 éves tanulók kognitív térképeinek vizsgálata

A kutatás (2005) célcsoportja a 14-16 éves tanulók, a 8-9-10. évfolyamosok, valamennyi iskolatípusból. Kiindulva abból, hogy a kognitív képalkotásnál az egyéni tapasztalatok nagy jelentőségűek, az egyik szempont a résztvevők kiválasztásánál az volt, hogy szomszédos ország közelében éljenek. Szempont volt az is, hogy különböző típusú településeken élők vegyenek részt a felmérésben, továbbá olyanok is, akiknek lakóhelye, megyéjük egyetlen országgal sem szomszédos közvetlenül.

A tizenévesek kognitív országképei szomszédainkról az egyes régiókban

A kutatás során a tanulók mentális térképet rajzoltak (1. ábra) és nyílt végű kérdésekre válaszoltak.

A szomszédos országokba tett látogatások régiók szerint

A tudatunkban létező országképek, kognitív képek megalkotásának egyik fő forrása a személyes élmény. A magunk érzékelt valóság jelentős mértékben beépül észleleti képünkbe, ezért célszerű megnézni, rendelkeznek-e személyes tapasztalattal a vizsgálatban megkérdezettek? A tanulók nagy része járt a szomszédos országokban, legmagasabb arányban a tizedik osztályosok, 95,5%, legkevesebben a kilencedikesek, de ők is 80% felett.

1. ábra: Virágsziromszerű mentális térkép
Forrás: tanulói rajz

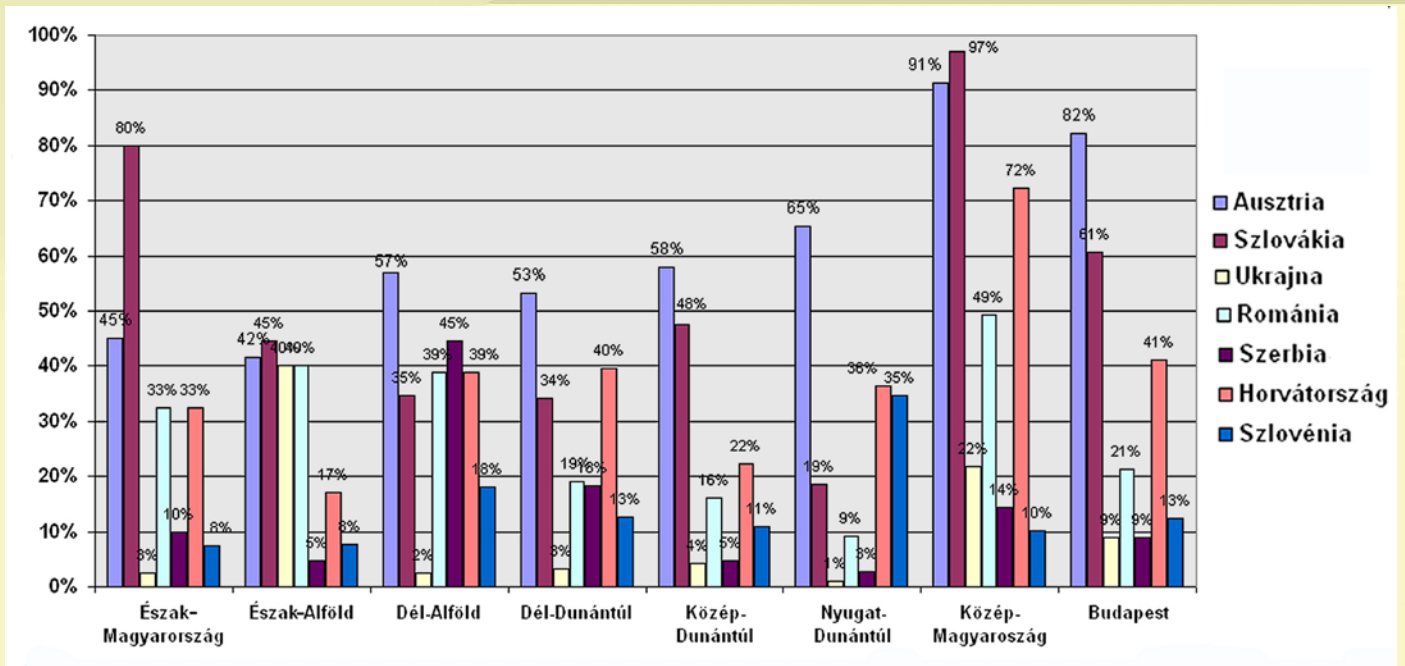
Régiók szerint vizsgálva az utazásokat megállapítható, hogy a legnagyobb arányban a nyugat-magyarországi megkérdezettek jártak külföldön, 96,8%. A további sorrend: Budapest (92,9%), Közép-Magyarország (92,8%), Észak-Alföld (87,73%), Észak-Magyarország (85%), Dél-Alföld (80,2%), Közép-Dunántúl (79%) és végül Dél-Dunántúl (70,7%).

Ausztriába történő utazás valamennyi régióban magas értékű, hasonlóan Szlovákia is, kivéve Nyugat-Dunántúlon. Viszonylag magas Horvátország látogatottsága is, több régiónál a harmadik, a közép-magyarországi térségben kimagasló értékű. Románia következik, legmagasabb részesedéssel Közép-Magyarországon, legkisebbsel Nyugat-Dunántúlon. Szlovénia értéke a régiók többségénél 10% körüli, ettől Nyugat-Dunántúl jelentősen eltér, kb. háromszoros értékkel. Szerbia 3% (Nyugat-Dunántúl) és 45% (Dél-Alföld) közötti sávban mozog. Észak-Alföld és Közép-Magyarország kivételével valamennyi csoportnál Ukrajna található az utolsó helyen, azaz ott jártak a legkevesebben (2. ábra). Az adatokból látható, hogy az utazásoknál jelentős szerepű a közelség, de nem feltétlenül meghatározó, pl. Románia vagy Szerbia egyik közeli régióban sem a leglátogatottabb szomszédos ország. Meghatározó tényező az utazási cél, ha az a közelben teljesíthető, akkor a távolság döntővé válik, pl. a nyugat-dunántúliak síelni elsősorban Ausztriába járnak, a közép- és észak-magyarországiak Szlovákiába.

Van-e különbség a különböző régiókban élők országképe között?

A 14-16 évesek egyéni kognitív térképei szomszédainkról változatosak, színesek, többféle elemből épülnek fel. Sok esetben tapasztalható csak egy-egy megkérdezettnél előforduló kifejezés, de a sztereotípiák előfordulása is jellemző, gyakran alkalmazzák azokat a köröttük levő világ és a tágabb földrajzi környezet értelmezésére, tudati feldolgozására, tárolására. A képelemek forrása a saját tapasztalat mellett gyakran a felnőtt környezet közvetítette ismeret, élmény, a médiából származó információ és iskolai ismeret is. Az egyéni kognitív képeknél megfigyelhető, hogy egy közösen megélt esemény, pl. osztálykirándulás szinte ugyanazon kifejezésekkel épül be a tudati képbe.

A tizenévesek kognitív országképei szomszédainkról az egyes régiókban

2. ábra: A szomszédos országokba tett látogatások aránya régiók szerint

Forrás: saját szerkesztés

Ausztria-kép az egyes régiókban

Az „Ausztria” szó hallatán a leggyakrabban a síelés, Bécs, hegyek, vásárlás, Alpok kifejezések jutnak a megkérdezettek (926 értékelhető kérdőív) eszébe (LAKOTÁR, K. 2007). Az 1. táblázat jól mutatja, hogy valamennyi régióban az első három szó jelentős arányban előfordul, azonban mutatnak területi különbséget.

	Nyugat-Dunántúl	Közép-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Dél-Alföld	Észak-Alföld	Észak-Magyarország	Közép-Magyarország	Budapest
síelés	12,0	3,6	13,4	12,4	18,4	5,0	26,0	14,2
Bécs	9,9	14,4	19,0	15,7	13,8	17,5	28,9	21,4
hegyek	7,0	3,0	5,5	4,1	6,1	5,0	8,6	3,5
vásárlás	11,3	1,2					4,3	
Alpok	7,7	14,4	11,1	4,9		5,0	4,3	
német	4,9	4,8	1,6		6,1	7,5	2,9	8,9
szép táj	1,4	3,6	2,4	3,3	3,0			
fejlettség	2,4			3,3	3,0	5,0	2,9	
gazdagság	4,2	3,6	3,1	1,6			4,3	5,3
egyéb	39,2	51,4	43,9	54,7	49,6	55,0	17,8	46,7

1. táblázat: Ausztria régiók szerinti kognitív képeinek tartalmi elemei (%)

A tizenévesek kognitív országképei szomszédainkról az egyes régiókban

A fejlettség-gazdagság kifejezést, ha szinonimaként tekintjük szintén valamennyi régióban megtalálható. A vásárlás, ami a síeléshez hasonlóan nagymértékben személyes tapasztalatot tükröz, jelentősebb súllyal csak a dunántúli térségben és Közép-Magyarországon fordul elő, ott, ahol a látogatottsági arány is magas. Az egyéb kategória azokat a kifejezéseket foglalja magába, amelyek 1-2%-ban vagy csak egy-egy megkérdezettnél fordulnak elő. Ezek sokszor a személyes élményt tükrözik, máskor közvetített információk vagy egy-egy felszínre került iskolai ismeret. A jellemzőket vizsgálva megállapítható, hogy a nyugat-dunántúliak és a közép-magyarországiak országképe hasonló, ettől kissé eltérő tartalmú, de egymástól alig különböző a többi régióé. Az egyéb kategóriából néhány kifejezés, amelyek bármely régiónál előfordultak: tiszta, sógor, Mozart, jódl, Schönbrunn, városnézés.

Szlovákia-kép az egyes régiókban

Szlovákia a síelés-hegyek országa a 14-16 évesek számára, hasonlóan Ausztriához. A kognitív országképekben valamennyi régiónál a hegyek dominálnak a Tatra kifejezéssel együtt, térhasználatukat a síelés fejezi ki. Látható, hogy az országképet főleg tapasztalati elemek uralják, amelyek aránya alapján hasonló képet őriznek magukban a közép-magyarországiak, az alföldiek és az észak-magyarországiak, az északiak országképe leegyszerűsödik ezekre az elemekre, érdemlegesen csak Pozsony megjelenítésével bővül. A régiók többségében többféle jellemzőből építkező, több egyedi típusú kognitív kép tárult fel. Az egyéb kategória itt is további egyéni tapasztalatot tükröz: jó ételek, családi kirándulás, olcsóbb tankolás, sok mássalhangzós szavak.

	Nyugat-Dunántúl	Közép-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Dél-Alföld	Észak-Alföld	Észak-Magyarország	Közép-Magyarország	Budapest
hegyek	4,9	5,4	3,9	5,8	7,6		7,2	7,1
síelés	5,3	6,6	10,3	34,7	27,6	7,5	20,2	10,7
Pozsony	9,8	7,2	3,9	4,1	3,0	2,5	17,3	
magyarok	2,1	2,4	3,1				1,4	1,8
Tatra	4,6	7,2		4,9	7,6	20,0	11,5	3,5
Felvidék	4,6	1,8	2,3	3,3			10,1	3,5
Csehszlovákia	1,0		2,3	2,4			1,4	
sör	1,0	4,8	2,3				1,4	
olcsó		3,6		4,1		7,5		1,8
esztergomi híd			3,1				5,7	1,8
egyéb	66,7	61,0	68,8	40,7	54,2	62,5	23,8	69,8

2. táblázat: Szlovákia régiók szerinti kognitív térképeinek tartalmi elemei (%)

Ukrajna-kép az egyes régiókban

Ukrajna képének meghatározó vonása Csernobil és a szegénység, kimagasló arányban a dél-dunántúli és a budapesti országképekben. Csernobillal kapcsolatosan érdemes megjegyezni, hogy a felmérés időszakában többször került szóba a médiában, s feltételezhetően ez hozzájárult az országképekben való erőteljes megjelenéséhez. Az észak-alföldiek és a közép-magyarországiak közül jártak legtöbben Ukrajnában, náluk fontos elem az olcsóság. Leegyszerűsített, kevés vonásból álló kognitív képet mutattak meg a dél-dunántúliak és a budapestiek, a többi régióban differenciálás tapasztalható. Az egyéb kategóriában táruul fel az ukrajnai utazások legjellemzőbb, valamennyi régióban megtalálható célja, a rokonlátogatás.

	Nyugat-Dunántúl	Közép-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Dél-Alföld	Észak-Alföld	Észak-Magyarország	Közép-Magyarország	Budapest
Csernobil	10,6	18,6	11,6	13,2	4,6	15,0	4,3	23,2
szegénység	6,0	2,4	19,8	5,8	6,1	2,5	13,0	10,7
Kijev	3,5	7,8	2,4	9,0	1,5	5,0	11,5	
maffia	3,1	5,4		7,4			5,8	
fejletlen	1,4	1,2		1,6			2,8	7,1
olcsó vásárlás	1,7				7,6	10,0	2,8	
olcsó benzin		2,4			12,3		4,3	
nagy állam	1,0	1,8		3,3		5,0		1,8
Szovjetunió	1,0	1,2	1,6	1,6		2,5	4,3	
Kárpátalja	1,0					2,5	13,0	
bűnözés		1,8			1,5	7,5		
egyéb	73,7	57,4	64,6	58,1	66,4	50,0	38,2	57,2

3. táblázat: Ukrajna régiók szerinti kognitív képeinek elemei (%)

Románia-kép az egyes régiókban

Valamennyi régióban Erdély és a szegénység állnak az élen, arányuk az egyharmadtól a kép közel kétharmadáig terjed, pl. a közép-magyarországi régióban. Itt a legnagyobb a látogatottsági arány is, a megkérdezettek fele járt Romániában, azaz Erdélyben. Az országképek többi jellemzője erős tartalmi hasonlóságot mutat, lényegében az arányokban tapasztalható eltérés. A magyarok-székelyek, valamint Dácia lehangsúlyosabban Észak-Magyarországon, Trianon Dél-Alföldön, a romák Budapesten és Közép-Dunántúlon, Bukarest Közép-Magyarországon, a fejletlen kifejezés Dél-Dunántúlon jelenik meg.

Az egyéb kategóriában számos földrajzi név található, ezek kisebb része tantervi követelmény, többségük az erdélyi utazásokat tükrözi, mint pl. Csíksomlyó, Csíkszereda, Parajd.

	Nyugat-Dunántúl	Közép-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Dél-Alföld	Észak-Alföld	Észak-Magyarország	Közép-Magyarország	Budapest
Erdély	28,6	22,3	19,0	17,3	24,6	30,0	47,8	12,5
szegénység	9,9	16,2	19,8	16,5	6,1	12,5	8,6	21,4
magyarok	4,6	5,4	4,7	3,3		7,5	5,8	3,5
hegyek	1,0	1,2	1,6		3,0		4,3	1,8
Bukarest	3,5	3,0	3,1	4,1			11,5	
romák	1,0	4,2		2,4	1,5	5,0	2,9	12,5
Dacia	1,0	3,6	2,4	2,4	1,5	5,0	1,4	
fejletlen	3,9	2,4	4,7					1,8
székelyek	1,0	1,8		1,6	1,5	7,5	1,4	3,5
Trianon		1,2		6,6			2,9	
nemzetiségi elnyomás	2,1	1,2					1,4	
szép táj	1,0	1,2		2,4	1,5	2,5		
Kárpátok		1,2	1,6	1,6			1,4	
egyéb	42,4	35,1	43,1	41,8	60,3	30,0	12,0	43,0

4. táblázat: Románia kognitív elemei (%) régiók szerint

Szerbia-kép az egyes régiókban

A egyes régiók országképét vizsgálva megállapítható, hogy a háború, a gazdasági jellemzők és a magyarsághoz kapcsolódó megállapítások a leggyakoribbak. Valódi, karakteres különbség nem fedezhető fel a régiók között, a földrajzi közelség – az ország déli része – azonban tetten érhető, okoz eltéréseket, ezek az egyéni térhasználatot, a vásárlást fejezik ki. Szlávok, új állam, békefenntartók, Bácska, Szabadka, új állam, Vajdaság szavak is előfordulnak egy-egy tanuló kognitív képeiben, bármely régióban.

	Nyugat-Dunántúl	Közép-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Dél-Alföld	Észak-Alföld	Észak-Magyarország	Közép-Magyarország	Budapest
háború	10,9	9,6	7,9	7,4	6,1	7,5	20,2	8,5
Jugoszlávia	9,5	4,2	3,9	2,4		7,5	4,3	1,7
szegénység	1,7	2,4	3,1	5,8		2,5	2,8	7,1
Belgrád	2,1	7,8	1,6	1,6	3,0	7,5	7,2	
magyarellenesség		1,8		1,6	1,5		4,3	
fejletlen		1,8		2,4		5,0	2,8	3,5
vízilabda	1,4						2,8	1,7
vásárlás			3,9	9,8				
magyarverés			5,5			2,5	2,8	1,7
egyéb	74,4	72,4	74,1	69,0	89,4	67,5	52,8	75,8

5. táblázat: Szerbia régiók szerinti kognitív képeinek elemei (%)

Horvátország-kép az egyes régiókban

Horvátország azonos a tengerrel, a nyaralással, a képelemek Zágráb kivételével ezt fejezik ki. Egysíkú országkép, egyoldalúan ismert ország, lényegi eltérés az egyes régiók között nem fedezhető fel. Az országban jártak és nem jártak kognitív képében sincs valódi tartalmi különbség. Az egyéb kategória elemei között található földrajzi nevek döntő része a tengerhez vezető útvonalat mutatja. Egy-két dél-dunántúli tanuló említi a háborút, a vásárlást és Eszéket.

	Nyugat-Dunántúl	Közép-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Dél-Alföld	Észak-Alföld	Észak-Magyarország	Közép-Magyarország	Budapest
tenger	48,7	64,4	66,6	67,7	56,9	55,0	62,3	55,3
nyaralás	13,4	4,2	5,5	4,1	1,5	7,5	17,3	8,9
Zágráb	2,1	1,8	2,4		4,6	7,5	4,3	
szigetek	2,4					5,0	2,8	
nyár					1,5		2,8	1,8
napsütés		1,8				2,5	4,7	3,5
szép táj, város	1,4	1,8				2,5		
turizmus	1,4				4,6		4,3	1,8
egyéb	30,2	26,0	25,5	28,2	30,9	20,0	1,5	28,7

6. táblázat: Horvátország kognitív képe régiók szerint (%)

Szlovénia-kép az egyes régiókban

Szlovénia kis ország tengerrel, hegyekkel, síelési lehetőséggel, Ljubljana várossal. A síelés kiemelkedő a nyugat-dunántúli, az alföldi régiókban, a hegyek a közép-magyarországi kép markáns vonása, a tenger az észak-magyarországi és dunántúli területeken jelentős vélemény, s kis országgént elsősorban az észak-magyarországiak őrzik magukban Szlovéniát. Az országban legtöbben Nyugat-Dunántúlról voltak, s ezt a kevésszer előforduló kifejezések, pl. szép táj, gazdag, az egyéb kategóriából az élményfürdő, szőlővidék, tankolás is jelzik. Az elemek száma, aránya alapján a budapestiek Szlovénia-képe a legkevésbé karakteres, mondhatni ahány megkérdezett, annyi féle, amit a magas arányú egyéb kategória is mutat.

	Nyugat-Dunántúl	Közép-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Dél-Alföld	Észak-Alföld	Észak-Magyarország	Közép-Magyarország	Budapest
Ljubljana	4,6	6,6	2,4	5,8	1,5	10,0	14,5	
síelés	7,0	1,2	3,9	17,3	10,7	2,5	4,3	3,5
hegyek	3,1	4,2	2,4	3,3	7,7	2,5	15,9	3,5
tenger	8,5	7,2	2,4	3,3		10,0	4,3	
kis ország	2,8	3,0	6,6	2,4		10,0	1,4	3,5
szép táj	2,1	1,8		4,1				1,8
fejlett		1,2	2,4	3,3	1,5	5,0	1,4	3,5
gazdag	1,0	1,2				2,5		
nyaralás	1,4							3,5
egyéb	69,5	73,6	79,9	60,5	78,6	57,5	58,2	80,7

7. táblázat. Szlovénia régiók szerinti kognitív országkép-elemei (%)

Összegzés

Van-e tehát különbség az egyes régiókban élők szomszédainkról alkotott országképe között? Az országképeket áttekintve megállapítható, hogy valamennyi régióban jellemzően ugyanazok az elemek rajzolják ki a kognitív képet, jelentős aránybeli eltérések viszont mutatkoznak. Ennek több oka is van, meghatározónak az egyéni tapasztalat, térhasználat látszik, amire hatással van a földrajzi közelség, amit pl. a legtöbb országképnél a vásárlás, vagy ahhoz kapcsolható kifejezések jeleznek. Egy-egy ország egyoldalú ismerete, pl. Horvátorszáé nemcsak egy, hanem valamennyi régióban jellemző, s kevés, szinte azonos kifejezésekkel jelenik meg. A regionális országkép több esetben elrejtje az egyéni kognitív képek egyedi vonásait, amelyek csak az adott régióban jelennek meg, pl. egy határmenti rendezvény, amely beépült a tudati képbe.

Irodalom

- ARONSON, E. 1994: A társas lény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 401 p.
- CSÉFALVAY Z. 1990: Térképek a fejünkben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 64. p.
- DOWNS, R. M. - STEA, D. 2005: Térképek az elmében - Gondolatok a kognitív térképezésről. In: Letenyei L.: Településkutatás II. pp. 593-614.
- LAKOTÁR K. 2007: Gondolatainkban élő országképek. A 14-16 éves tanulók hazánk szomszéd országairól alkotott kognitív térképeinek tartalmi elemzése. Ph.D értekezés, Pécs, 150 p.
- LYNCH, K. 1979: A város szemléletének struktúrája. In: VIDOR F. (szerk.): Urbanisztika, Gondolat Kiadó, Budapest, 537-558. pp.
- MÉSZÁROS R. 2001: A kibertér társadalomföldrajzi megközelítése. Magyar Tudomány, 7, pp. 769-779.
- NEISSER, U. 1984: Megismerés és valóság. Gondolat, Budapest, 206 p.
- TINER T. 1996: Az image-vizsgálatok helye és szerepe a városföldrajz kutatásokban. In: Dövényi Z. (szerk.): Tér-Gazdaság-Társadalom, MTAFKI, Budapest, 117-150. pp.
- TOLMAN, E. C. 1948: *Cognitive maps in rats and men.*